

בקרבם באופן כל כך "עדין ומתחשב" לכאורה. תחושת אשם זו היא שתגרום לה בסופו של דבר גם לעזוב את קיבוצה האהוב:

יפיו של קיבוצנו היה בלתי נתפס... הרגשנו כולנו שאנחנו לא ראויים לו ולא ראויים לשיטה. מי יכול להגיד לא לניסוי בעולם טוב יותר, שווינו, צודק? לא אמרנו לא. ערקנו (עמ' 207).

מי שהיה אמור להיות עתיד הקיבוץ, עורק ממנו לא בשל חסרונותיו, אלא דווקא בשל שלמותו שהיא מעבר ליכולתו של בן אנוש לשאת. אבל המשפט הקצר הזה מקפל בתוכו דרמה לא קטנה: שמונה עשר פרקים בספר, שישה-עשר מהם מסופרים בגוף ראשון רבים, "אנחנו", ובלשון עבר, כלומר, על מעשה שהיה ונגמר; אולם פרק 17 מזמן לקורא הפתעה (מעניין כמה מן המבקרים שכתבו על הספר הגיעו אליו?) ומבשר על "רעידת אדמה עזה" שפקדה ב־27 באוקטובר 80 את הארץ. מוקד הרעש היה קיבוץ יחיעם שבגליל המערבי. הרעידה הורגשה גם במוסד האזורי בגעתון. לא היו הרוגים. לא נגרם נזק.

כל זה היה תענוע שנמשך רגעים ספורים. רק תענוע. שום דבר לא התרחש. זאת הייתי אני שנסדקתי... ולכן שוחררתי מהצבא על סעיף עשרים ואחת (עמ' 194).

זה התענוע הנוסף, שהזכרנו בפתח דברינו. שישה-עשר הפרקים הקודמים לא הכינו אותנו לקראת הרעידה הזאת, אולי גם לא את המחברת, אם כי היו צריכים. התענוע האמיתי לא היה רעידת האדמה שלא היתה, אלא החיים בעולם מתעתע שלפתע נסדק/ו. הסדק הזה נפער בעת שירותה הצבאי של המחברת. חייה הקודמים לא הכינו אותה לחיים בעולם שמחוץ לקיבוץ והיא לא עמדה בעומס. כפי שאמרה לה הקב"נית ביום שחרורה: "עובי, זה לא בשבילך הצבא". לעצמה היא מסבירה זאת קצת אחרת: "שם הייתי לבד בפעם הראשונה. אחרי תשע-עשרה שנה שבמהלכן דיברתי, ראיתי וחייתי רק בתוך אנשים שגדלו כמוני. הגעתי למקום שבו לא הכרתי אף אחד" (עמ' 195).

אולם אחרי רעידת האדמה גם לקיבוץ אינה יכולה לחזור, והיא נוסעת, או נמלטת, ממנו ומן הצבא לחו"ל, לאנדרו מסקוטלנד, המתנדב שהכירה ביחיעם. ושם, באוטובוס מלונדון לגלזגו, היא מרגישה לראשונה בחייה משוחררת: "סובבתי את ראשי באוטובוס המפואר מלונדון לגלזגו, לראות מי קורא לי, מי יודע שאני כאן, ולרגע הרגשתי שאיש לא קורא לי לחזור ולעבוד ואיש לא קורא לי בכלל. לראשונה בחיי הייתי חופשייה" (עמ' 211).

בכך מסתיים למעשה הספר. אולם ההרגשה של הקורא היא שעל החופש החדש הזה שלה תצטרך עוד לעמול הרבה מאוד.

האופציה המסורתית

תחת שני תארים או כובעים כתב יצחק בנימיני את ספרו **צחוק אברהם** (רסלינג 2011) תחת המצנפת האקדמית, דוקטור למדע הדתות, ותחת הכיפה המשפחתית כבנו של אביו, יוסף, הנזכר גם ב"חתימה" לספר וגם ב"מסת קריאה" בסופו, הפותחת בפרויד ומסיימת ב"דר מאיר בוזגלו. בפסקה נפרדת הוא כותב: הנכתב כאן נרשם במיוחד מתוך הרהור על דרכי אבי, אשר לא כתב ספר מימיו, אך התמיד גם בגילו המתקדם וחרף העייפות לאחר שעות עבודה רבות, לפקוד את בית הכנסת לתפילת ערבית, "כי זה ברכה".

תחת התואר הראשון נרשמה כותרת המשנה של החיבור "פירוש לספר בראשית כתיאולוגיה ביקורתית", ואילו תחת התואר המשפחתי נרשמה הכותרת עצמה "צחוק אברהם", שהוא צחוקם של אברם, שרי, ואף של אלוהים עצמו, המציעה לנו גישה חייכנית ופחות מחמירה של סיפור

הבראשית והבחירה. בעיקרו של דבר מנסה בנימיני לגשר בין שתי הגישות הללו שאינן נוהגות לשוחח זו עם זו, וזה כשלעצמו מעשה לא שגרת.

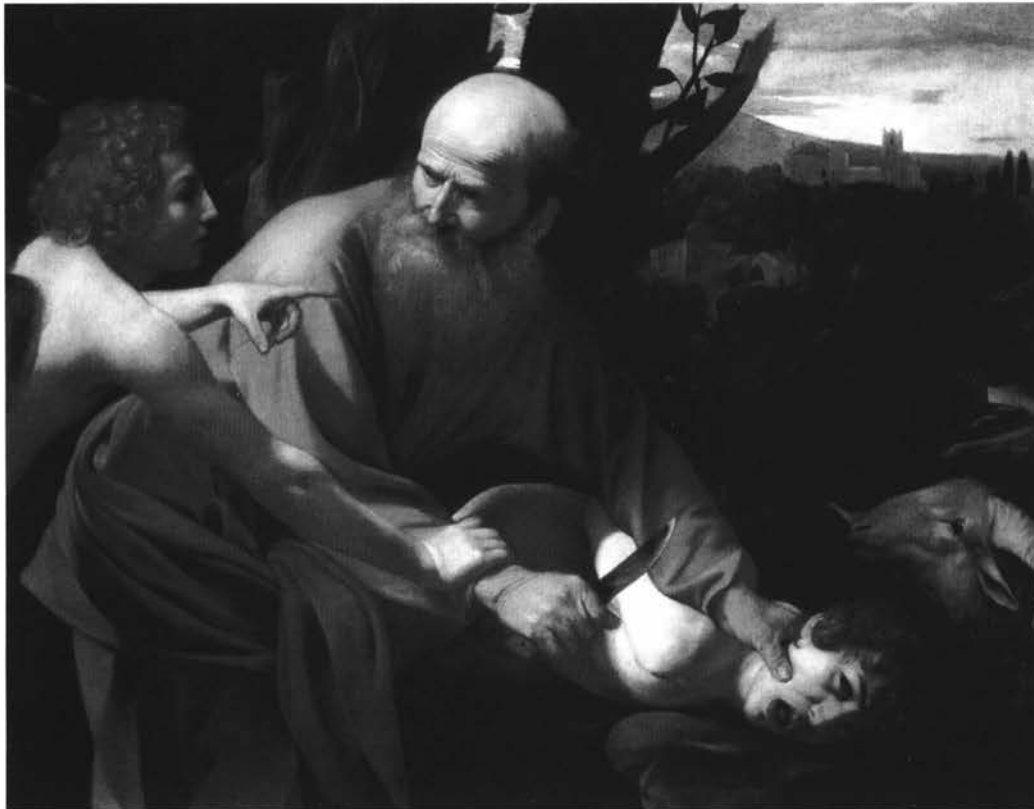
עיקרו של הספר הוא פירושו המקורי לספר בראשית, מסיפור הבראה ועד לסיפור העקדה, ממנו "עולה האפשרות של יחס רך אל האלוהים, שאיננו יחס חרד או חרדי", כדי להציג בהמשכו את "דון-אברהם" קיחוטה לא כאביר נצחי של האמונה, אלא כמאמין ערמומי אל מול התביעה האלוהית" (עמ' 11-12).

לדעתי, אין קשר הדוק מדי בין הפירוש למסקנות או למטרות החיבור, והפירוש הוא יותר בבחינת פיגום תומך מאשר מבנה לעצמו. (הן כידוע "שבעים פנים לתורה", "לא נסתתמו דרכי הפירוש", "הפוך בה והפוך בה שהכל בה", והמחבר אינו מתעלם מפרשני המקרא האחרים). לכן, חבל שבנימיני השקיע כה הרבה בפיגום, וכה מעט במטרות. אני, מכל מקום, מדלג כאן על הפירוש (מעניין ככל שיהיה) ומגיע הישר אל המסקנות הרלוונטיות לזמננו, אותן הוא מסכם בפרק האחרון "דברי אחרית לחלק השני" (חלק ראשון הוא "בריאת העולם" וחלק שני "עקדת הצחוק", שכותרתו היא "מהו האלוהי?").

מהו האלוהי? הדברים קורים, נעשים במציאות של האדם, של זה הדואג למשפחתו, כמו אברהם. הם קורים, זה זה, במובן של 'כי טוב'. אז משהו מניע אותם, מניח האדם. משהו זה הוא אולי מקור אנרגיה גדול המניע את היקום כולו, אבל מקור זה אינו ממש חיצוני למה שקורה. הוא מה שקורה, ועל כן גם אימננטי, ולכן אין גם מה להבחין בין אימננטי לטרנסצנדנטי. מקור זה אין הידיעה עליו רציונאלית, אלא אינטואיטיבית, תחושה שבאה מתוך זה שיהיה מחר, וגם מתוך תקווה שיהיה מחר עבור המשפחה (עמ' 179).

בנימיני כמו מהלך לצדו של אברהם בחיי היומיום שלו ומנסה לראות את העולם בגובה עיניו. "הדברים קורים, נעשים במציאות של האדם, של זה הדואג למשפחתו". אברהם הוא קודם כל אדם (ממוצע) הדואג למשפחתו (לא "המאמין הראשון" על פי היהדות ולא "גיבור האמונה" על פי קירקגור). "לך לך", לפי פירושו, אינו ציווי, אלא פנייה שמשמעותה - לך בדרך הטובה לך ולמשפחתך (104). אברהם רואה את הדברים מתרחשים באופן אימננטי, מתוכם, ואין לו שום ידיעה רציונלית על מקור חיצוני להם, רק תחושה אינטואיטיבית ותקווה עבור המשפחה. בנימיני אומר בהמשך, כי ישנן דתות המנסחות דיבור כלפי אותו מקור, פונות אליו בשם, מייחסות לו סיפורים, מפצלות אותו לאלים שונים, מאחדות אותו לגוף אחד כמו במונותאיזם, וכל אלה אינם אלא סיפורים יפים. אולם זהו שלב מאוחר בהתפתחות "כדי להקל את הדיבור עליו קוראת לו הדת אלוהים, אבל זהו שיבוש של עצם התחושה והתקווה לעתיד, מכיוון שיש כאן הענקת שם והגדרה וסיפור וקשר ישיר של האדם למשהו שהוא לגמרי לא ברור" (עמ' 180).

בנימיני, לעומת זאת, מבקש להיצמד לשלב המקורי והראשוני של חיי אברהם (ושל הטקסט), ועוד ביתר שאת מהולדת יצחק שהיא מקור הצחוק הראשוני של אברם ושרי ("ותצחק שרה בקרבה לאמור אחרי בלותי היתה לי עדנה ואדוני זקן", בראשית י"ח) ועד העקדה שגם בה הוא רואה מין "בדיחה אלוהית" והפרק הדין בה קרוי בכלל "עקדת אלוהים". שכן לפי פרשנותו יותר משאלוהים מנסה את אברהם, מנסה אברהם את אלוהים. המבחן הוא מי יצמצם ראשון, ואלוהים נכשל בו. בנימיני מגיע למסקנה שהיא תות היסוד בספרו, כי אמונתו של אברהם איננה אמונה דוגמאטית במובן הנוצרי, וגם לא אמונה אורתודוקסית במובן הנאמנות היהודי, אלא אמונה במובן המסורתי, כפי שהיא מתגלמת גם היום בקרב יהודים יוצאי ארצות האסלאם בישראל: "אין

מיכלאנג'לו מרינו דה קרוואצ'ו, עקדת יצחק

המסורתיות שיח של נאמנות. מה שייחודי בה הוא התעתוע. על כן אנו מגדירים אותה כאמונה רכה... פונקציונאלית ומפוכחת, של הזדקקות לאלוהי מתוך תנאי הקיום המשפחתי, מתוך רצון לראות בעתיד של בריאות ופרנסה" (עמ' 167).

כפי שהוא מבאר בהמשך: "הדת, לא רק כמוסד אלא גם כחוויה דתית, היא בגידה בתחושת המציאות הראשונית של איש המשפחה המסורתי (ההדגשה במקור). מסורתי זה חווה את הדת לא כציווי כתוב, אלא כמסורת חיים מתמשכת שיש לו עמה משא ומתן מתמשך וערמומי לצד היאחזות תקווית בהיענות אלוהים לתפילותיו הנוגעות לתנאי חייו המשפחתיים. אך המסורתי סובל מנחת תוכחתם של הכוהן, המלומד, התיאולוג, שמטיפים לו על כך שאינו מבין מהו האלוהי, מהי קדושה, ושכל רצונו בניצול אלוהים לטובת

קיום משפחתו. אולם מאז בא לעולם הרגש המשפחתי המניח את קיומו של כוח עליון, כמווכר לעיל, הרעיון הדתי הלך והתרחב והתבסס ונעשה עצמאי וגם התערבל עם התחושה הראשונית הזו, וככזה נעשה מציאות קיימת של רגשות ורעיונות" (עמ' 180-181).

הדגשת המסורתי כאמונה רכה, פרקטית, וחיבורה למזרחים בישראל, היא החלק הפרוגרמטי החשוב של חיבור זה. לצערי, כאמור, דווקא כאן, כשהוא מגיע אל העיקר, הוא סותרם ולא מרחיב. בנימיני מסיים את ספרו עם סיום פירושו לפרק כ"ב של ספר בראשית, ואינו אומר לנו, מעבר לכך, במה "צחוק אברהם", שכה דאג להוכיחו מן הכתובים, מועיל. אפשר לשער, אבל אין די בכך. אם לקשור זאת לכותרת המשנה של החיבור "תיאולוגיה ביקורתית", נוכל לומר שעל פי מסורת הביקורת הפילוסופית, הרי היא בעיקר שוללת ונמנעת מלהחייב ולהתחייב. גם בנימיני נוהר מלומר לנו מה "כן", כיצד תקדם אותנו "מסורת הצחוק" בתחום הסובלנות, הדמוקרטיה והשלום, אליהם הוא כנראה מתכוון. מבחינה זו הספר מאכזב קצת, לעומת הציפיות שהוא מעורר.

את ועוד. אי אפשר להתעלם מכך שהתזה המסורתית שאליה הוא מכוון, בנויה על פרדוקס: מצד אחד, היא אינה נשענת על אמונה מחמירה באלוהים (ובעצם רואה בה "שיבוש" כנאמר למעלה), ואילו מצד שני אינה מוותרת עליה לגמרי. אישית איני סבור שסתירה זו פוסלת אותה, נהפוך הוא, המציאות מלאה סתירות כאלה, עם זאת אין המחבר פטור מלדון בה. אני אפילו עשוי להסכים לדעתו, כי יש לאמונה, לתפילה, לבית הכנסת, לחג ולמועד, וכדומה, תפקיד חשוב בקיום חיים חברתיים תקינים, ואולי הם יכולים אפילו להיות, בפירושים המסורתי דווקא, דבק חברתי שיחליף את הלאומיות (המסוכנת לעתים), אבל חובתו היתה לפרש ולנמק בהרחבה את כל ההיבטים הללו. השלכותיה.

הערה לסיום: מאז סיימתי לקרוא את ספרו של בנימיני ולכתוב עליו,

יצא לי לקרוא כמה מן התגובות עליו, ביניהן את ביקורתו המצוינת של ד"ר יעקב ידגר "המפתח מצוי בידי המסורת" (אתר 'העוקץ' 22.04.11) מחברו של הספר המסורתיים בישראל: מודרניות ללא חולין, העונה בהרחבה על שאלות שבנימיני מצמצם בהן. מתברר שהעיסוק בנושא איננו אקראי או מקרי, אלא מהווה גישה רווחת הטוענת שאנו חיים כיום בעידן 'פוסט-חילוני' שהעמדה המסורתית היא דומיננטית בו. אחד הטוענים המרכזיים של טענה זו הוא פרופ' יהודה שנהב העורך לשעבר של כתב העת 'תיאוריה וביקורת' ומראשי 'הקשת המזרחית', שהעלה אותה לאחרונה גם בספרו מלכודת הקו הידוק (2010) בהקשר של הפתרון המדיני.

לפי ידגר המסורתיות איננה קטגוריה דתית, אלא מערך של פרקטיקות ושל זהויות שתורמות לביזור של השיח הוהותי-פוליטי. תכונה חשובה של המסורתיות היא "חמקמקות": היא מתחמקת גם מן הנרטיבים האקדמאים הגדולים של חילון ומודרניזציה המציגים תמונה של שבר בין האדם המודרני לבין המסורת. לדבריו "העמדה המסורתית שעד היום לא זכתה להתייחסות רצינית במחקר, מציעה חלופה פורייה ומורכבת לדיכוטומיה דתי - חילוני; היא מציעה דגם של מודרניות שאיננה בהכרח מלווה בחילון מלא ומשכילה לנהל דיאלוג עם המסורת מבלי ליפול קורבן לתפיסה אידיאולוגית מקבעת". ספרו של בנימיני, הוא אומר, מהווה תרומה חשובה לזרם מחשבתי זה.

ואכן, נראה לי שאת צחוק אברהם צריך לקרוא על רצף הספרים הללו (הוגה נוסף שבנימיני מזכיר הוא ד"ר מאיר בוזגלו שפה לנאמנים: מחשבות על המסורת 2008) ורק אז מתבררת התמונה במלואה. אין ספק שאם תזכה לתרגום פוליטי נאות, יוכל אברהם לצחוק כל הדרך לקלפי.

(עוד על צחוק אברהם בעמ' 40-42)